

Українська реценція зарубіжного письменства

УДК 81'255.4І.Франко=133.1=161.2

DOI: 10.31471/2304-7402-2025-22(81)-136-151

«ПРАЦЯ ЛЮБА, ХОЧ, ЗВІСНО, НЕ ЛЕГКА». ПЕРЕКЛАДАЦЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА (ФРАНЦУЗЬКА ПРОЗА)

Ярема Кравець

Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1;
e-mail: yaremakravets@gmail.com

У статті розглядаються окремі факти багатогранної перекладацької спадщини Івана Франка (1856-1916) стосовно його прочитання чотирьох зразків прози трьох класиків французької літератури другої половини XIX ст. – початку XX ст.

Метою статті є з'ясування ролі Івана Франка у входженні французької літератури в український культурний процес зазначеного періоду, його перекладацьких зацікавлень новелістикою Е. Золя, А. Додє, А. Франса.

Дослідницька методика. У статті використовується системний підхід із застосуванням історико-літературного, генетичного, порівняльного методів, а також методу герменевтики. На основі цих методів подано фактичний матеріал щодо історії зацікавлення Івана Франка окремими зразками новелістики трьох видатних представників французької літератури другої половини XIX ст. – початку XX ст.

Результати. У дослідженні мовиться про важливі факти, пов'язані з перекладацькою практикою Івана Франка не лише як тлумача творів французької літератури, але й наставника, порадника і провідника молодих талантів, які ступали на шлях українських драгоманів.

Наукова новизна. Стаття є цікавою сторінкою пізнання перекладацьких зацікавлень Івана Франка, майстерності відтворення письменником художніх та стилістичних особливостей французької новелістики. Пояснюються мотиви і причини, які спонукали Івана Франка до вибору для перекладу саме цих творів згаданих французьких письменників.

Практична новизна. Стаття може стати підґрунтям для глибшого пізнання й вивчення перекладацької практики Івана Франка, а

надто стосовно його зацікавлення французькою літературою другої половини XIX – початку XX ст., підтвердженням постійного інтересу українських літераторів до здобутків видатніших представників певних національних літератур. Зазначено, що важливим є подальше дослідження майстерності Івана Франка як перекладача французької прози, а також стильових особливостей його україномовних інтерпретацій французької новелістики.

Ключові слова: Іван Франко, перекладацькі зацікавлення, стильові особливості, тематика, французька новелістика, майстерність перекладу.

У листі до М. Драгоманова від 1 січня 1895 року Іван Франко пропонував заангажувати Лесю Українку до задуманого перекладу трагедії В. Гюго «Торквемада»: «Чи панна Леся не мала б охоти взяти на себе труд перекласти «Торквемаду» Віктора Гюго? Я дуже бажав би напечатити сю драму по-нашому, і думаю, що кращого переводчика не найду. А праця, здається, була б і любя, хоч, звісно, не легка» [1, Т. 50, с. 9].

«Праця любя, хоч, звісно, не легка»! Про свої перші проби в перекладацтві вісімнадцятирічний Іван Франко написав у листі до співробітника літературно-громадського журналу «Друг» Василя Давидяка, який займався листуванням із ним як молодим письменником: «До літературної праці аніруш забратися, хіба в школі прихашчем перекладаю «Антигону» Софокла, – дасть Бог, трохи пізніше пришлю Вам проби тої роботи» (Лист до В. С. Давидяка від 13 жовтня 1874 р., Дрогобич) [1, Т. 48, с. 14]. І вже в наступному листі від 5 листопада до того ж адресата сповіщав: «Дальше шлю Вам пробу перекладу «Антигони» Софокла (...) і то не в тій цілі, щоби-сте його там де-небудь поміщали, але лишень, як Вам видається переклад» (Лист до В. С. Давидяка від 5 листопада 1874 р., Дрогобич) [1, Т. 48, с. 16].

У лютому 1876 року в листі до Ольги Рошкевич сповіщав про свій задум «видавати книжечками твори, переведжені із інших словесностей. Початок має зробити Гетого «Фауст» мого перекладу» (Лист від 29 лютого) [1, Т. 48, с. 47]. Твір видатного німецького просвітника на багато років заповнив уяву Івана Франка – науковця і перекладача.

До перекладацьких задумів із зазначенням конкретних французьких письменників та їхніх творів Іван Франко повернувся в листі до Михайла Драгоманова від 6 лютого 1877 року: «Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитіших романів і повістей заграничних, переведених на наше. Думка сеся повстала у мене ще торік, я переписувався з деякими нашими людьми, – ну, і всі заохочували мя до того» [1, Т. 48, с. 66]. Увагу Івана Франка привернув до себе, зокрема, твір Альфонса Доде «Жак», окрім того, повідомляв адресатові, що «переводиться на провінції Золя, перший том «Ругон Маккарів» і Доде «Фромон», а тепер у «Друзі» буде

перевод Белея «Виховання феодала» Еркмана-Шатріана». Іван Франко нарікав на нестачу перекладацьких сил: «У нас сил дуже мало. Академіки, котрі й слухати не хтять про роботу, а котрі відпекуються своїми заняттями» [1, Т. 48, с. 56]. Франкові листи тих часів до Михайла Драгоманова сповнені численними запитами і порадами стосовно добору й перекладання творів: «(...) чи в доборі й переводженні матеріалів поводитися головно кругом знання нашої «просвіщенної» публіки, значить подавати романи і повісті, не все приступні для простого народу, як ось, приміром, (...) декотрі (як, думаю, I і VI т. «Rougon-Macquart») Еміля Золя, чи старатися передовсім о повісті бодай що-то зрозумілі й для простих людей. Взагалі, се питання, й сам бачу, дуже хистке. (...) на Золя скажуть, як чув сам недавно (про «Нутро Парижа»), що се дуже «батярська повість», (...), а другі знов речі, як-от А. Доде, Е. Золя III, IV і V т., порозуміє, бачу, і наш селянин, особливо, де описується так вірно життя попа на селі (...)» (Лист до М. П. Драгоманова від 13 лютого 1877 р.) [1, Т. 48, с. 59]. У листі до того ж адресата від 16 березня того ж року Іван Франко сповіщав про одержання «сими днями» поеми Флобера «La tentation de Saint Antoine» (я отримав сесю поему і прочитав за один вечір. Описання Александрії і різні аріан, Навуходоносорової учти і розмова Ант[онія] з чортом при кінці – се кусники якраз пригодні), бо й так цілої поеми у нас дати не спосіб» [1, Т. 48, с. 65]. Акцентуємо на цьому творі, зважаючи на те, що Флоберовий текст не покидав Івана Франка в пізніші роки творчості.

У Франковому листі від 21 квітня до Ольги Рошкевич згадується четвертий письменник, який товаришуватиме йому впродовж багатьох років життя: «Посилаю ти тепер VI т. Золя, на котрий, певно, будеш цікава. Словаря Белей буде потребувати аж на вакації для переводу «L'Assommoir». Не знаю, чи ти зможеш зладнати до вакацій «La curée», – впрочім, можеш, читаючи, повиписувати собі неznані слова. З переводом ніщо квапитися, волиш пробувати своїх сил в оригінальних шкіцах» [1, Т. 48, с. 70]. Цікавиться Іван Франко й іншими повістями Еміля Золя – «Кар'єра Ругонів» та «Завоювання Плассана». До роману «La curée» Іван Франко звернувся ще раз у листі до Ольги Рошкевич з початку березня 1878 року, коли його вже було «засуджено», і він вважав розірваними «зносини з Вашими родичами»: «Чи перевелисьте Золя «La Curée»? [1, Т. 48, с. 70]. У квітневому листі знову повертається до французького письменника: «Золю переводить і пришліть, чей, буду міг дістати «L'Assommoir», то Вам пришлю заразom новий роман Daudet «Nabob», де, кажуть, хороший. Початок Вашого переводу з «Ругон-Маккарів» першого тому, котрий є в мене, щодо язика дуже подобався Павликові. Надіюся, що в переводі другого тому Ви поступили далі на дорозі вправи і що своїми переводами зможете завстидати не одного з наших матуристів, ба й академіків народовців» [1, Т. 48, с. 81].

Остаточну думку про цей переклад Іван Франко подав у листі до Ольги Рошкевич від 30 липня: «Твій перевід Золя д у ж е х о р о ш и й, я маю тільки роботу переписати го на нашу правопись – і буде druckgerecht» [1, Т. 48, с. 91]. І. Франко не оминав час від часу сповіщати адресатку про новинки французької літератури: «Посилаю (...) дві книжки «От[ечественных] зап[исок]», де є цікавий роман Гонкура «La fille Elisa» [1, Т. 48, с. 92]. Про «прехорошу повість Едмона Гонкура» знову нагадував у своєму листі від 14 серпня, додаючи: «L'Assommoir» переводи; є надія, що з початком слід[уючого] року почнем друкувати Золя, і то нараз кілька куснів» [1, Т. 48, с. 102]. Конкретніше про золівські видання сповістив у листі до Михайла Драгоманова від 21 серпня того ж року: «На другий рік, якби спосіб, могли б взятись видавати Золя «Ругон-Макари», бодай деякі кусні. Перший і другий том уже майже готові. «L'Assommoir» переводиться, «Abbé Mouret» також може бути швидко готов» [1, Т. 48, с. 104]. І знову про «L'Assommoir» у листі до Ольги Рошкевич (кінець вересня 1878 р.): «Книжок усе ще скуповую багато. Шкода, що не можу ти нічого хорошого прислати. Але працею, переклади «L'Assommoir», пиши шкіци і слова, а се бодай трохи розжене твою тугу» [1, Т. 48, с. 121]. Роман Е. Золя згадується майже в кожному листі Івана Франка, це його «idée fixe»: «Не забувай також при спосібності про «L'Assommoir». Якби могла бути по святах великодніх готова перша частка (перший капітель), то пришли, а ми надрукуємо в «Дрібній бібліотеці». А може б, ліпше на початок «Abbé Mouret»? Впрочім, як зачата «Assommoir», то вже не відривайся – нам все одно, чи одно вперед надрукувати, чи друге» (Лист до О. М. Рошкевич від 22-23 лютого 1879 року) [1, Т. 48, с. 164].

Відтепер Іван Франко для Ольги Рошкевич (до часу, поки вона не стане «панею Озаркевичевою» – останній лист Ольги Рошкевич до Івана Франка датований 1-2 жовтня 1879 року) – справжній проводир у сфері французької художньої прози, порадник із практики художнього перекладу. Розповідає про власне перекладання праць французьких науковців, видавничі проекти, особливо пов'язані з задуманою «Дрібною бібліотекою», інформує про новинки французької словесності. Не полишає розповідей про замовлені переклади романів Е. Золя, приготування до друку «Assommoir», друк двох перших розділів, а далі – сповіщення в листі від кінця червня 1879 року про бажання друку цього роману «цілою книжкою з портретом Золя» [1, Т. 48, с. 192]. Іван Франко інформує Михайла Павлика про роботу Ольги Рошкевич, з якою волів би тепер «уладити такі чисто літературно-наукові зносини, про її переклад «Довбні» Е. Золя, зацікавлення Гонкуровою «Жерміні Лясерте» – сподівався, що після «Довбні», може б, поволі переклада «Жерміні Лясерте». Знаємо, що переклади О. Рошкевич творів Е. Золя «Довбня» (як продовження перекладу «L'Assommoir» («Пастка») і «La Curée» («Здобич») у повному

задумі свого часу не були надруковані («Дрібна бібліотека» на 14-му випуску припинила своє існування).

З січня 1880 року думки Івана Франка зайняті перекладом «Мертвих душ» та «Фауста», віршами Гете. В березневому листі від 1881 року до Михайла Драгоманова радиться щодо друку в журналі «Світ» перекладу з Реклю («дати нашим школярам першу географію України, роблену по новій методі») [1, Т. 48, с. 276]; згодом перекладає «один акт Лес-сінгового «Натана Мудрого», котрий мене віддавна зацікавляє і котрого я хотів би видати з обширною передмовою та поясненнями» (лист до Ульяни Кравченко від 12 червня 1884 р.) [1, Т. 48, с. 458]. До перекладацьких проблем Іван Франко повертається в жовтневому листі 1885 року до Олени Пчілки, підказуючи пропозицію продовжити переклад «Іліади», «котру, як я чув, Ви перекладаєте?» [1, Т. 48, с. 563].

Першим повним перекладом Івана Франка з тогочасної французької літератури був переклад оповідання Еміля Золя «Напад на млин. Оповідання з війни 1870 року», вперше надрукованим у книзі «З чужих зільників. Львів, 1885 р.». Переклад цього оповідання мав і друге прочитання 1901 року у виданні Українсько-руської видавничої спілки. Як зазначає критика, цей переклад належить до ранніх робіт українського письменника, який цікавився творчістю Еміля Золя упродовж усього життя. І. Франкові належать переклади уривків з повістей «Рим» (1897) і «Париж» (1898) [1, Т. 25; Прозові переклади (1877-1913)]. Два романи Е. Золя («Довбня» та «Жерміналь») видані в перекладі українською мовою за безпосередньою участю І. Франка.

Оповідання «Напад на млин», яке в історії літератури вважається найцікавішим і найзначнішим твором «школи Золя», з'явилося друком 1880 року у збірнику «Меданські вечори». Появі твору передувала гаряча дискусія серед учасників літературного гуртка в Медані, які вирішили видати збірку правдивих оповідань про події десятилітньої давності – франко-пруську війну 1870-71 рр., відмовившись од офіційних літературних шовіністичних зразків, що заповнили тогочасну Францію. Поряд із Мопассановою «Пампушкою» це оповідання із задуманих шести новел стало найбільшим вдалим протестом проти війни. Поет і критик Теодор де Банвіль зазначив, що «ніколи ще письменник не досягав такої драматичної сили, такої майстерності у створенні персонажів, які діють і живуть».

Е. Золя відмовився в цьому оповіданні од своїх негативних персонажів, подавши зовсім інше панорамне бачення – мальовниче зображення «розкішного закутка Лотарингії», річки Морель із безліччю потічків, які журчать у лісах, вогких лугів, і «Et c'était là que le moulin du père Merlier égayait de son tic-tac un coin de verdure folles» («на краю прогалини млин дядька Мерльє оживляв своїм шумом весь той зелений закуток») [1, Т. 25, с. 361]. Сам млин «semblait vieille comme le monde» (був

«старий як світ»), млинове колесо тріщало, крутячись, «qui craquait en tournant, avec la toux asthmatique d'une fidèle servante vieillie dans la maison» («нагадувало кашель служниці-бабусі, постарілої в службі»). Іванові Франкові були близькими ці реалії, знані йому ще з дитячих літ – «La partie du moulin qui trempait ainsi dans la Morelle, avait l'air d'une arche barbare, échouée là. (...) L'eau entraît sous le plancher, il y avait des trous, bien connus dans le pays pour les anguilles et les écrevisses énormes qu'on y prenait. (...) C'était un pêle-mêle d'écoignures, de petites murailles, de constructions ajoutées après coup, de poutres et de toitures qui donnaient au moulin un aspect d'une citadelle démantelée» – «ціла та часть млина, що стояла в воді, подобала на старий ковчег, пришпилений до берега (...) Вода проникала крізь підлогу; тут були печери, в яких виводились величезні раки і угрі, славні на всю околицю». (...). Цілий млин подобав на безладну купу закамарків, перестінків, причілків, стовпів і піддашків, що надавали йому подоби старої, напіврощавленої цитаделі») [1, Т. 25, с. 361-362].

Оповідання Е. Золя тематично і настрєво ділиться на п'ять змістових фрагментів – опис патріархального «закутка» Лотарингії; романтичні заручини Франсуази з Домініком; перші постріли; відчайний вчинок Франсуази; гостра драматична колізія – страта Домініка, агонія млина, звитяжний бій. Така змістова і стильова різнобарвність золівського тексту потребувала особливої перекладацької майстерності Івана Франка як тлумача оповідання «Напад на млин».

Іван Франко використовує народні звороти, прислів'я, діалектні слова та звороти: «...mais elle devenait toute potelée, avec l'âge elle devait finir par être ronde et friande comme une caille» (Але з часом вона (...) *повинна була зробитися зовсім статною молодичкою* – тут і далі курсив наш); «Naturellement, tout le pays la courtoisait, (...)» (з *цілого округу парубкам відбою не було у мельниківни*); «Cette existence libre, dont les paysans ne s'expliquaient pas bien les ressources, avait fini par lui donner un mauvais renom» (*Таке безжурне життя (...) кинуло на нього недобру славу*); «On se bouda pendant une semaine» (*Батько і дочка ворсились одно на одне весь тиждень*); «Tout Rocreuse clabauda» (*Гутірка пішла по селу*); «...tout cela d'un tel cœur, qu'on venait le voir par plaisir» (*...люди приходили любитися на нього*); «Au milieu de toute cette grosse besogne, Françoise et Dominique s'adoraient» (*Франсуаза і Домінік обожали одне одного*); «Alors, on trinquait bruyamment. Tout le monde riait» (*Тоді всі почали шумно стукатися чарками*); «Et ils s'embrassèrent, très rouges» (...) (Молоді поцілувались, зарум'янившись по вуха); «Il fit fermer le grand portail de la cour (...)» (*Він велів затарасувати широку браму, що виходила на вулицю, (...)*); «Vers sept heures, elle eut une émotion poignante» (*Коло сьомої години пережила убійчу мінуту*); «Brusquement, une pierre se détacha de la muraille et tomba dans la Moselle avec un rejaillissement

sonore» (*Нараз камінь відірвався від стіни і (...) бовтнув у Морель*); «Lorsqu'ils ne me trouveront plus, ils sont capables de tout» (*А коли втечу, то вони здібні зробити Бог знає що*); «Mais, brusquement, un bruit les glaça» (*Але наглий шум оледенів їх*); «L'imbécile! murmura-t-il, il gâte tout» (*Дурень, – проворкотів він, – усе попсував*); «Le père Merlier garda son flegme. Il eut à peine un léger haussement d'épaules, tout se drame lui semblait d'un goût médiocre» (*...немов хотів сказати, що ціла та комедія йому не до смаку*); «Le vieillard était devenue très pâle» (*Старий одбелів*); «Il voyait bien dans ses yeux qu'elle ne mentait pas, (...). Ah!! Ces enfants, avec leurs cœurs, comme ils gâtaient tout!» (*Він вичитував із її очей, що вона говорить правду. Ах, ті діти зі своїми чуттями! Все попсують!*); «L'officier tourna sur ses talons, (...)» (*Офіцер обернувся на закаблуках...*).

Бачимо вдале використання в перекладі окремих ідіоматичних висловів, прислів'їв, фразеологізмів: «On allait se cogner dur» (*Заступи господи від усякого лиха*); «On allait leur flanquer une raclée soignée» (*Їм французи завдадуть перцю, та й годі*); «Tiens-toi tranquille, lui dit-il, tâche de dormir... Demain, il fera jour, et nous verrons» (*А завтра дасть Бог час, дасть і пораду*); «Il avait pour principe que les femmes ne sont bonnes à rien, et qu'elles gâtent tout, lorsqu'elles s'occupent d'une affaire sérieuse» (*...баба ні до якого поважного діла нездібна*); «A présent, nous voilà propres!» (*Ну, нема що й казати, наробив він нам клопоту*); «Et rien ne bougea plus, (...)» (*І ніщо більше не щебернуло*); «Elle n'avait plus conscience du temps» (*Вона вже й о світі не тямилася*).

Природньо читаються діалоги між персонажами оповідання, окремі репліки, стривожені та докірливі відповіді: «C'est pour avoir le plaisir de vous annoncer que Françoise épousera ce gaillard-là dans un mois, le jour de la Saint-Louis» (*Я спросив вас, щоб на radoцях повідомити, що Франсуаза вийде заміж за отсього парубка віднині за місяць, в день святого Людовіка*); «Ah! mes pauvres petits, ce n'est pas demain que je vous marierai!» (*Так, мої небожата, годі буде вам повінчатися завтра*); «Il habite le pays depuis longtemps? Alors il doit très bien connaître les bois voisins?» (*А віддавна він живе в тій околиці? Значить, він добре знає околичні ліси?*); «Comment, c'est vous, c'est vous l'avez... Oh! que vous m'avez fait peur! Vous pouviez vous tuer» (*Як? Се ви, се ви?.. Ох, як ви налякали мене! Ви могли забитися*); «Oui, c'est cela, continua le Prussien, vous ou votre fille l'avez aidé à fuir. Vous êtes son complice... Une dernière fois, voulez-vous nous le livrer?» (*Еге, так воно мусить бути, – говорив дальше офіцер. – Ви або ваша дочка допомогли йому втекти. Ви його спільники... Остатній раз питаю вас: видаєте нам його, чи ні?*); «Grâce, monsieur, ne faites pas du mal à mon père. Tuez-moi à sa place... C'est moi qui ai aidé Dominique à fuir. Moi seule suis coupable» (*Змилуйтеся! Не робіть нічого батькові! Вбийте мене замість нього... Я всьому винна. Я допомгла Домінікові втекти*); «Françoise, tu me caches quelques chose,

répéta-t-il) (Франсуазо, ти з чимось тайшся передо мною? – повторив він); «Écoutez, monsieur, une heure, encore une heure... Vous pouvez bien nous accorder une heure!» (Послухайте, паночку, ще годину! Дайте мені ще годину часу!); «C'est mal, dit-il. Pourquoi ne m'avez-vous pas ramené?» (Се негарно! Чому ж ви не завернули мене?); «L'officier venait de murmurer: Avant tout, réglons cette affaire» (Офіцер проворкотів: Поперед усього – скінчімо наш рахунок!); «Le père Merlier venait d'être tué raide par une balle perdue» (Дядька Мерльє забила якась блудна куля).

Майстерно орудуючи художнім словом, Іван Франко з великим тактом і розумінням відтворював настроєвість оповідання Еміля Золя. Зворушливо щемливо звучать останні перекладені Іваном Франком абзаци «Нападу на млин» з одушевленим млином, скаліченим ворожими кулями: «Ах, бідний млин! (*Ah! le pauvre moulin*). Кулі проверчували його наскрізь! (*Des boulets le perçaient de part en part*). Але особливо погано приходилось йому від сторони Морелі (*Mais c'était surtout du côté de la Morelle que le désastre devint lamentable*) ... а крізь прірву виднілась кімната Франсуази з її ліжком, що було старанно застелене білим простирадлом (*...et l'on voyait, par une brèche, la chambre de Françoise, avec son lit, dont les rideaux blancs étaient soigneusement tirés*). Старе колесо влучене було двома кулями і затріщало передсмертним хрускотом (*elle eut un gémissement suprême*). Лопаточки попили по воді, всі состави колеса розвалилися (*la carcasse s'écrasa*). З ним відлетіла весела душа млинова (*C'était l'âme du gai moulin qui venait de s'exhaler*).

Перекладацьке зацікавлення Альфонсом Доде датується Франковим листом до Ольги Рошкевич від 15 січня 1879 року, в якому він повідомляв, що «взявся переводити для «Tygodnia» ескізи Альфонса Доде, друковані недавно в «Отеч[ественных] записках» (...)» [1, Т. 48, с. 142]. З тексту листа можна здогадатися, що цей задум був чисто меркантильний, пов'язаний із бажанням передплатити «деякі наукові газети німецькі» (там само). До французького класика Іван Франко повернувся 1898 року, надрукувавши на сторінках кн. 3 «Літературно-наукового вісника» три оповідання з книги А. Доде «La Fédor» (Paris, Ernest Flammarion Éditeur) – «Спомини шефа кабінету», «Лекція історії» та «Свято дахів (Різдвяна казка)». Ім'я письменника постійно фігурувало серед літературознавчих досліджень і видавничих планів Івана Франка. 1878 року письменник у статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» вперше згадав А. Доде серед низки письменників – представників нової літератури, яким запевнена «довговічна стійність» творам. Ще раз до французького письменника І. Франко повернувся того ж року у статті «Еміль Золя і його твори», попервах надрукованій польською мовою, зараховуючи його до «н а т у р а л ь н о ї школи французьких романістів», яка зараз має в свої ряди найздібніших людей, справжніх корифеїв

сучасної французької літератури» [1, Т. 26, с. 97]. 1891 року знов бачимо вартісну згадку про А. Доде у Франковій статті «З галузі науки і літератури», в якій він проголошений молодим реалістом, котрий виходить із принципів «вивчення життя суспільства, пропаганди певних ідей і суспільно-політичних підвалин» [1, Т. 28, с. 161-162], що надалі стали засадами творчості Е. Золя. Психічного процесу в поетовій душі стосовно новочасної історії літератури Іван Франко торкнувся у статті 1898 року «Із секретів поетичної творчості», мовлячи «про померлого недавно Альфонса Доде», який «нотував настрої і враження, а ще більше дивився і думав. (...) поки новий твір цілком не ухилився з його душі» [1, Т. 31, с. 64]. Того ж року Іван Франко повідомляв читачів у т. 1 «Літературно-наукового вісника» про смерть Альфонса Доде, «однієї з найясніших зірок тої плеяди французьких писателів, котра починається Флобером (...)» [1, Т. 31, с. 153] і намір подати до вісника статтю про життя і твори Альфонса Доде. У поміщеній у т. II кн. 4 «ЛНВ» статті про письменника Іван Франко писав: «... з дрібних оповідань Доде, тих справжніх самоцвітних брильянтів, щедро розсипаних знаменитим автором, перекладено у нас дуже мало; ті три невеличкі нариси, які подали ми в попередній книжці «Вісника», можуть читачам дати поняття про скінчений артизм, простоту і грацію, що водили пером їх автора, а ми сподіваємось в далішій часі ще подати вибір з сих дрібних оповідань» [1, Т. 31, с. 173].

Іван Франко більше не перекладав малу прозу А. Доде, однак доволі часто згадував французького письменника у своїх літературознавчих працях та белетристиці. Одну таку цікаву характеристику бачимо у статті «Українська література за 1899 рік», написаній чеською мовою 1900 року: «Серед галицьких новелістів перше місце зайняв Василь Стефаник. Його коротенькі нариси з життя селян відзначаються великою простотою і тим глибоким ліризмом, яким захоплюємося у Альфонса Доде. Він дуже добре знає життя і душу селян, він художник, що ніколи не переобтяжує розповідь, дотримується художнього такту» [1, Т. 33, с. 15].

Згадки про А. Доде бачимо в багатому листуванні І. Франка, зокрема з М. Драгомановим, О. Рошкевич, М. Павликом, М. Грушевським (у листі від 8 серпня 1898 року читаємо дещо інтригуюче: «Коли маєте переводчика з Доде, то дуже добре, – у мене нема навіть його contes. Нехай перекладає» [1, Т. 50, с. 108]. У коментуванні до цього листа зазначено, що «Твори французького письменника Альфонса Доде (1840-1897) для ЛНВ перекладала Марія Грушевська [1, Т. 50, с. 488].

Новели Альфонса Доде в перекладі Івана Франка («Спомини шефа кабінету» та «Урок історії») діаметрально відмінні своїми стильовими особливостями. Перша – гротескно-іронічна з майстерним, навіть грайливим відтінюванням різних порухів людської думки; друга – реалістич-

не змалювання звичайної пригоди з життя кінця XIX століття із вдалою характеристикою традиційних персонажів банального життя.

Оповідання «Спомини шефа кабінету» вперше надруковане у кн. 3 «Літературно-наукового вісника» 1898 року, як вказував І. Франко, за виданням La Fédor. Paris, Ernest Flammarion Editeur. Оповідник, копіїст (un emploi d'expéditionnaire) у «міністерстві маринарки» (au ministère de la Marine), син «пенсіонованого капітана фрегати» (capitaine de frégate en retraite) несподівано дістає пропозицію змінити свій службовий стан і стати шефом кабінету Мора, «президента законодатного корпусу» (président du corps législatif) на набережній д'Орсе в Парижі. Оповідник досить швидко переконався, що «під видом аматора всяких блискучок ховався тонкий знавець людської вдачі, дуже вмілий баришівник, що вмів пізнавати людей і кермувати ними ще ліпше, ніж кіньми» (*Il est vrai que sous l'amateur flonflons expertisait un très fort maquignon qui connaissait et conduisait les hommes encore mieux que ses écuries*). Заворожений великою зміною в житті, «взявся писати до свого тестя, чесного винаря в Бургундії, дитинячий, безглуздий лист», попустивши «поводи самій безтямній фразеології...» (*je me lâchai dans des phrases imbéciles...*); «Велика столиця – наша, таточку, і неапольські торти, і любецькі рафинерії... В наших руках біржова спекуляція, торгівля і торгові спілки, і експропріації великі, як винні бочки. Недаром же сказав батько Гізо, приятель нашого дому: «Збагачуйтесь!»

Як сам признався, «аж три сторони отакої саламахи нагородив» (*Ma lettre fermée sur trois pages de cette extravagance*) та ще й надумав «занести його самому на пошту тут же в будинку парламенту». Лист, звісно, потрапив графові в руки, який благородно промовив: «Подріть сю дурницю. Ані слова більше. Се лишиться між нами... Робіть так, щоб я забув про це» (*Déchirez cette vilénie... me dit-il tout bas, sans me regarder. Tachez que je l'oublie*).

Кульмінаційним є останній кумедний абзац оповідання, в якому розповідник, «пригадавши собі лекцію графа Мора» (*me souvenant de la leçon de Mora, je m'en servis à mon tour*), вирішив покористуватися нею: нестачу двох луїдорів у касі президентури надумав залагодити листком канцелярійському слугі: «Гранперрон, між нами є два луїдори! Чиніть так, щоб я забув про них» (*Il y a deux louis entre nous. Grandperron, tâchez de me les faire oublier*). «Розплакавшись, слуга (pauvre diable, marié, les tas d'enfants; j'eus pitié – бідачисько, жонатий, купа дітей) почав дякувати мені, а вісім день пізніше обікрав усю касу (*Il me remercia, en pleurant et huit jours après raflait toute la caisse*). Отак, я переконався, що такі лекції не завжди виходять на користь» (*J'appris ainsi que les leçons ne servent jamais*).

Переклад Івана Франка приваблює добором вдалих українських еквівалентів словам і образам оповідання Альфонса Доде: «той останній

позирк, в котрому клубиться все назбиране в житті, мов при світлі блискавки» (*ce dernier regard où tout tient, qui ramasse la vie comme dans un coup d'épervier*); «що се значить знаходитися під крилом Мора, сього славного майстра в робленні інтересів» (*et pour faire comprendre que c'était de courir sous le pavillon de Mora, le fameux brasseur d'affaires*); «що всі разом толочаться в душу» (*qui vous assaillent toutes ensemble*); «Серед тиші зимового ранку, присипаного білим снігом, в теплім покою, вибитім шовковими тапетами» (*Et dans le silence de la matinée d'hiver ouatée de brume blanche, dans la tiédeur de la pièce capitonnée*); «написаний дрібним нервовим скорописом» (*écrit de sa petite cursive nerveuse*); «Як міцно він ухопив мене за душу отсим листом!» (*Comme il me tint solidement avec cette lettre*); «Ану, чи потрафите прочитати моє писання?» (*Voyez si vous lisez mon écriture*); «Та чимало й інших речей я порозумів у Мора» (*J'appris bien d'autres choses encore, chez Mora*).

«Лекція історії», написана на основі дійсного випадку із часів франко-пруської війни, приваблює динамічним діалогом двох персонажів – впевненого в собі, але доволі обмеженого, маршала, і його ад'ютанта – полковника, заклопотаного тією правдою, яку повинен проголосити «своїй ексцеленції». У примітці до перекладу Іван Франко зазначив, що йдеться, «очевидно, про маршала Базена, що д[ня] 27 жовтня 1870 р. піддав укріплений Мец і цілу армію пруссакам, за се був поставлений перед воєнним судом в засуджений на смерть 10 грудня 1873 р. (...)» (Т. 25, с. 384). Початковий абзац новели сірого дня початку жовтня 1872 року, «на день чи два дні перед воєнним судом», обмін лаконічними репліками, жвавість діалогу з повільним початковим описом-зав'язкою твору, далі – розмова різної тональності з вкрапленням окремих уточнень ад'ютанта і врешті кінцевий абзац твору – «маршал в глибокій задумі взявся ходити далі по своїм невеличкім саду, повторюючи: «За те, що в часі битви не зробив усього того, що міг був зробити». Майстерність Івана Франка-перекладача особливо яскраво виступила у відтворенні розмовних кліше двох персонажів: «Даруйте, маршале!» (*Pardon, maréchal*); «Ах, невже? То був іще й інший?» (*Ah! vraiment, il y en a un autre?*); «Чи бач! Щось так, як я...» (*Tiens! c'est comme moi...*); «Так самісінько, як мене!» (*Encore comme moi!*); «Але ж се зовсім так, як у мене... Ах... ну, та я надіюся, що його увільнено» (*Mais c'est tout à fait comme moi... Ah! ça, j'espère bien qu'ils l'ont acquitté*); «Так на що ж іще?» (*Quoi donc alors?...*); «Не було ніякісіньких. (...) В декреті, що засуджував його на смерть, сказано тільки ось що: «За те, що в часі битви не зробив усього того, що міг був зробити» (*Pas le moins du monde. (...) Le décret qui le condamnait à mort portait seulement; pour n'avoir pas fait dans le combat tout ce qu'il était en son pouvoir de faire*).

Майстерно прочитаний і останній, сповнений психологічної напруги, абзац оповідання: «Ах! – скрикнув маршал і в глибокій задумі

взявся ходити далі по своїм невеличкім саду тим правильним, несвідомим ходом, яким іде чоловік по линві, під вагою тяжких думок. Від часу до часу він зупинявся і півголосом, немов говорячи сам з собою, повторяв: «За те, що в часі битви не зробив усього того, що міг був зробити» (*Ah! fit le maréchal devenu tout pensif, et il continua à marcher dans le petit jardin, de ce pas régulier inconscient, qui fait comme un balancier aux pensées trop lourdes. De temps en temps, il s'arrêtait et répétait, à mi-voix, en se parlant à lui-même: pour n'avoir pas fait dans le combat tout ce qu'il était en son pouvoir de faire*).

Іван Франко вперше упровадив Анатолія Франса (1844-1924) у свій критичний контекст 1898 року у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», говорячи про тих окремих письменників, які «у французькій літературі починають здобувати собі повагу». До слова сказати, І. Франко склав думку про французького письменника на основі його ранніх віршів, назвавши А. Франса неокатоликом. Згадав його й у статті того ж року «Голос Золя в справі Дрейфуса» серед тих, хто виступив на захист капітана французького генерального штабу, якого звинуватили у шпигунстві на користь Німеччини. Ще раз про французького письменника І. Франко написав 1908 року у статті «Тен як історик французької революції», наголошуючи на стилі одинадцяти томів історика І. Тена («стиль старанно одшліфований, вигладжений і загострений»), який, за словами автора статті, викликає спокусу «становити Тена як стиліста обік Анатолія Франса» [1, Т. 47, с. 362]. Можна здогадуватися, що на той час Іван Франко вже знав французького письменника як, зокрема, автора відомих реалістичних романів, першої частини «Сучасної історії» (1897), хоча й сумнівався в тім, що А. Франс («випасений і вічно усміхнений член Французької академії»), як і Метерлінк («популярний адвокат у Брюсселі») чи Ібсен («скептик і цинік»), можуть бути свідками і репрезентантами якоїсь глибокої душевної чи сердечної кризи [1, Т. 37, с. 412].

Переклад твору А. Франса «Кренкебіль» Іван Франко вперше надрукував 1903 року в журналі «Літературно-науковий вісник» (кн. 2, с. 165-179) за виданням «Anatole France. Opinions sociales. Paris, Société nouvelle de librairie et d'édition, 1902», примірник якого зберігається в бібліотеці І. Франка фондів Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України.

Прочитання перекладу засвідчує певні скорочення тексту французького оригіналу. Завершивши переклад оповідання «Кренкебіль», Іван Франко додав наступну ремарку: «Отсе оповідання, передане тут з деякими скороченнями, послужило авторові основою триактової драми, яка перед місяцем з великим успіхом була виставлена в одному із паризьких театрів» [1, Т. 25, с. 411]. Перекладач повністю вилучив перший

вступний розділ оповідання Анатолія Франса, р. IV «Апологія для пана президента Бурріша», невеликий абзац із р. V «Впокорення Кренкебіля законам республіки», декілька незначних речень із завершального розділу «Останні наслідки».

Оповідання Анатолія Франса «Кренкебіль» можна зарахувати до т. зв. «народних оповідань», що яскраво проголосили себе в європейських літературах на зламі XIX–XX століть темами соціальної несправедливості, гостротою соціальних проблем, майстерною сатирою і глибоким гуманістичним пафосом. Першорядним персонажем таких оповідань стає «маленька людина» – зневажена, уярмлена, пригнічена, але водночас і хранителька та носій найкращих людських вартостей, якій притаманне почуття власної гідності, здатність стати на захист свого маленького виплеканого нею власного світу. «Маленька людина» присутня своїми життєвими історіями в оповіданнях угорця Кальмана Міксата, французького Анрі Бордо, болгарина Ангела Каралійчева, німців Макса Юнгніколя і Людвіка Тома, Марка Черемшини, Івана Франка та ін.

«Кренкебіль» привабив українського письменника неординарною постаттю шістдесятирічного *«розвозчика ярини»* з півстолітнім досвідом, який став випадковою жертвою *«поліціяна ч. 64»*, якому Кренкебілеві «слова, що значили радше розпуку, ніж бунт», видалися особистою зневагою: «А що по його думці всяка зневага мусила висловлюватися в традиційній формі, правильній, усвяченій, обрядовій і, так сказати, літургічній *«Смерть коровам!»* (вулична лайка з часів комуни 1871 року, звернена проти поліцайників – перекладач) – то, власне, в сій формі він у тій хвилі почув і зрозумів слова з уст провинника» [1, Т. 25, с. 399].

Для Кренкебіля розпочалися декілька днів судової тяганини – зізнання поліціяна Бастіана Матра, слова на захист доктора Матьє, виступ захисника Лемерля («Він знав лиш одно, що він не кричав: *«Смерть коровам!»*). А що його засуджено на два тижні тюрми, се на його думку була якась глибока тайна, один із тих артикулів віри, які вірні приймають, не розуміючи їх, якась об'ява темна, грімка, гідна подиву і страшна») [1, Т. 25, с. 405]. Кренкебіль вийшов із в'язниці, знов тягнув свій возик по вулиці Монмартр – «не сердився, не нарікав ні на кого за свою пригоду. Йому не лишилося по ній ніяких прикрих споминів. Навпаки, в його душі все се виглядало як театр, як подорож, як сон» [1, Т. 25, с. 405].

Оповідання Анатолія Франса приваблює розмаїттям стилевих барв – золівська натуралістичність змалювання паризьких вулиць, майстерність портретних характеристик, динаміка діалогічних сцен, забарвлених простонародними висловами, «ошляхетнення» окремих колізій та персонажів, романтизм певних подій, навіть елементи гротеску в деяких поступуваннях Кренкебіля. Іванові Франку була близькою і зрозумілою подана у творі французького письменника дивна пригода «Жерома Кренкебіля, продавця овочів», який врешті-решт зіткнувся з людською байдужістю

(«Ніхто тепер не хотів знати його. (...) ...сторожа погорджувала ним, відпихала його. Вся суспільність, ади!») [1, Т. 25, с. 408].

Перекладацька майстерність Івана Франка знайшла своє втілення як у вдалому прочитанні українською мовою багатьох реалій життя простого люду, так і окремих назв товару Кренкебіля, обміні просторічливими репліками: «Le vieux marchand ambulant (...) maintenant n'avait plus un rond» (*Старий яриняр (...) тепер не мав ані зламано гроша*); барвистими народними зворотами: «Nom de nom!» (*Там до бика! Misère de misère! Bon sang de bon sang!*); «А, тебе триста без двох! Ну, чи чував хто таке, га?» (*Alors! que j'ai dit: «Mort aux vaches!» Oh!...*); «Ади, ади! Я мав кричати: «Смерть коровам»! А боже ж мій!» (*Vrai de vrai! On mangerait par terre (Бий мене коцюба! На помості можна б обідати)*); «Dessalée! va! Madame Laure en laissa tomber si chou vert et s'écria: Eh! va donc, vieux cheval de retour! Ça dort de prison, et ça insulte les personnes!» (*Іди, йди, ти, митко! Пані Льора випустила з рук зелену головку капусти і крикнула: Ади, стара коняка! Сам арешту витирає, а інших лає!*); прислів'ями: «Tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se casse» (*доти збанок воду носить, доки вухо не вірветься*); «Faut croire qu'on devient moins raisonnable en vieillissant» (*мабуть так, що чим чоловік старіє, тим дуріє*) тощо.

Перекладач вдало, майстерно передає окремі репліки персонажів твору, як от: «Circulez! – J'attends mon argent, répondit Crainquebille» (*Далі! Далі! – Жду на гроші, що мені належаться, – відповів Кренкебіль*); «Mêlez-vous de ce qui vous regarde» (*Прошу не пхати носа до чужого прося*); «M'ame Bayard, m'ame Bayard, vous me devez quinze sous de l'autre fois» (*Пані Баярдова, пані Баярдова, ви мені винні п'ятнадцять су відоноди*); поліцей ч. 64 промовляє лагідно, але «похіпливий карати» (*prompt à verbaliser*). Цікаві барвисті звороти слова, які впроваджував Іван Франко у свій переклад оповідання «Кренкебіль»: l'embarras des voitures (*глома поїздів, сутолока возів*); ne songea plus qu'à faire montre de son autorité (*зробити вжиток зі своєї власті*); concrète dans son oreille les paroles du délinquant (*зрозумів слова з уст провинника*); où qu'ils m'ont étouffé ma voiture (*куди вони заподіли мій возик*); Et même y a pas plus morue que cette femme-là (*нема другої такої каракатиці, як ся баба*); il les appelait proprement râleuses et purées (*він зараз назве її хляпатурою та лемішкою*); toute sa vie innocente et rude de cheval humain (*ціле його життя, невинне і невибагливе, життя чоловіка-коняки*); il lui vint une idée (*шибнула в голову думка*); Une bruine tombait, plus froide et plus pénétrante que la pluie (*стояла сніжниця, мокра й холодніша від дощу*); s'enfonça sous la pluie dans l'ombre (*почалапав під дощем, поки не щез у нітьмі*); empoigner tous les poivrots (*арештувати всіх галапасів*); sale gosse (*пуцьвірок*); un pas grand'chose, un sale coco (*марна штучка, брудний шмаркачина*); ce sacré père Crainquebille était un vrai porc-épic (*цей кроть-його-за-ногу Кренкебіль*).

Вартують уваги ще декілька прикладів особливої майстерності Івана Франка у прочитанні «Кренкебіля» Анатолія Франса як свідчення глибокого вчитання перекладача в настрій твору: «Peut-être s'en serait-il tiré pourtant, avec un peu d'aide» (*Та може б воно якось пішло, якби йому дрібку допомогли*); «Crainquebille renonça à s'expliquer. C'était trop difficile» (*Кренкебиль здвигнув плечима і не сказав нічого. Годі було знати, хто перший*); «M. le président Bourriche lut entre ses dents un jugement» (*президент Бурріш прочитав, муркочучи, ледве чутно присуд*); «Comment, qu'il ne vous faut rien? Vous vivez pourtant pas de l'air du temps» (*Як то не треба? Адже не будете жити духом божим*); «la moutarde lui avait monté au nez, et dame!» (*йому не стало терпцю, і на тобі!*); «Enfin il était démoralisé» (*Еге ж, не той став! Не стало моральної сили*); «Mon vieux Crainquebille, t'es plus bon que pour lever le coude» (*Гей, старий Кренкебілю, нездалий ти ні до чого, хіба де на смітник*); «La misère vint, la misère noire» (*Надійшла нужда, чорна нужда*).

І ще один штрих перекладу Івана Франка: «Son ami, le marchand de marrons (...) déclarait que ce sacré père Crainquebille était un vrai porc-épicé» (неприємна, роздратована людина. – прим. Я. К.); (*його приятель, продавець маронів (...) говорив, що сей кроть-його-за-ногу Кренкебиль, то правдива шевська смола*) [1, Т. 25, с. 408]. Письменник використав таку мальовничу лайку з уривку з «беззв'язного монологу» п'яниці – «А я тобі кажу, куме Блажею... кроть твою мати за ногу...», і ще дещо далше: «Кроть твою мати за ногу! (...)» – кричав щосили п'яний з оповідання «Хома з серцем і Хома без серця», що з'явилося своїм українським варіантом у львівському збірнику 1906 року.

Запропоноване дослідження особливостей Франкового прочитання чотирьох творів трьох письменників французької літератури дозволило глибше пізнати перекладацькі засади українського письменника, критерії, якими керувався Іван Франко-перекладач. У цій студії не мовилося про окремі перекладені уривки з творів В. Гюго, Г. Флобера, Е. Золя, датовані 70-90-рр. XIX століття і початком XX століття, а також інші пізніші прочитання, особливо цікаві для дослідження перекладацтва Івана Франка – «Злочинець Сальва. Вирилки з повісти «Paris» Е. Золя (переклад 1898 р.); «Свято дахів. Різдвяна казка» А. Доде (переклад того ж року) з колоритними персонажами – паризькими воробцями, годинником, дзвонами і дзвінками, ключем журавлів, царем-Різдвом, які перегукуються між собою в очікуванні різдвяного дійства; новела С. Земляка (Гелена Жембровська) «Савка Дудар» (переклад 1903 р.) тощо. Дослідникові перекладацького хисту Івана Франка йшлося про те, щоб проілюструвати його мистецтво прочитання французькомовного тексту попервах на прикладі хрестоматійних творів класиків французької літератури, авторитетних майстрів світового художнього слова.

Література

1. Франко І. Зібрання творів: у 50 томах. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

**“THE WORK IS A LOVED ONE, THOUGH IT ISN’T EASY, OF COURSE”.
IVAN FRANKO’S SKILLS AS TRANSLATOR (FRENCH PROSE)**

Yarema Kravets

*Ivan Franko National University of Lviv
79000, Lviv, 1 Universytetska St.;
e-mail: yaremakravets@gmail.com*

The article examines individual facts of the multifaceted translation legacy of Ivan Franko (1856-1916) in what concerns his reading of four prose samples of three French literature classics of the second half of the 19th–early 20th c.

***The aim** of the article consists in clarifying Ivan Franko’s role in the entry of French literature into the Ukrainian cultural process of the period in question, his translation interests in the novellas by E. Zola, A. Daudet, A. France.*

***Research methodology.** The article employs the system approach with the application of historical-literary, genetic, comparative methods, as well as that of hermeneutics. On the basis of these methods, factual material regarding the history of Ivan Franko’s interest in individual novellas’ samples of the three outstanding representatives of French literature in the second half of the 19th–early 20th c. is presented.*

***Results.** The research presents major facts connected with Ivan Franko’s translation practice not only as interpreter of French belles-lettres works, but as tutor, mentor and leader of budding talents embarking upon the path of Ukrainian translators.*

***Scholarly novelty.** The article is an interesting page in coming to know Ivan Franko’s interests as translator, the writer’s skills in the reproduction of literary-artistic and stylistic specificity of French novellas. It accounts for the motifs and themes that suggested Ivan Franko’s choice of these particular works by the above-mentioned French writers.*

***Practical novelty.** The article may provide a basis for a more profound cognition and study of Ivan Franko’s practice as translator, primarily regarding the interest in French literature of the second half of the 19th–early 20th c., corroboration of the standing interest of Ukrainian literati in the accomplishments of more outstanding figures in certain national literatures. It is maintained that of importance is further research into Ivan Franko’s skills as French prose translator, also the stylistic specificity of his Ukrainian-language interpretations of French novellas.*

***Key words:** Ivan Franko, translation interests, stylistic specificity, themes, French novellas, translator’s skills.*